

The Angel of the Lord

Messiah in the Tanach - Excursus

Tim Hegg

The phrase "angel of the Lord" (מלאך יהוה), found 61 times in the Tanach) or "angel of God" (מלאך אלהים, found 14 times in the Tanach) has been discussed by scholars throughout the centuries. Attempting to understand his identity, mission, and relationship to HaShem has given rise to varying interpretations. For the followers of Yeshua, the angel of the Lord presented clear evidence of the pre-incarnate existence *and* revelation of the Messiah.

The identity of the angel of the Lord is complicated, precisely because it appears at times that he is separate from HaShem, while at other times he clearly speaks as though he were HaShem. Moreover, divine epithets are attributed to him, designations which should rightly be reserved for HaShem alone. What is more, he receives these titles without any rebuff. It appears likely that in the angel of the Lord we have, once again, the invisible God revealing Himself in bodily form. Note Kaiser's remarks:

The identity of this particular Angel of the Lord (Gen 16:7) appears to be more than just an angelic messenger from God. So frequently He received the respect, worship, and honor reserved only for God; yet He was consistently distinguished from God. His role and appearance are even more obvious in the period of the judges; however, there was no scarcity of references in this period either Thus He carried an identity with God; yet He was also sent from Him! To say that the patriarchs regarded Him as equivalent to a Christophany would probably be to claim too much. One thing for sure, He was not the invisible God. And He acted and talked as the Lord. There the matter apparently rested until revelation clarified the enigma. (Kaiser, *Toward an OT Theology*, p.85).

Newsom describes this issue of relationship with HaShem:

Many of these narratives about the *mal'ak yhwh* pose a longstanding problem of interpretation: what is the relationship between the messenger/angel of YHVH and YHVH? In many of the narratives the *mal'ak* initially appears to be a distinct figure. But at some point in the account it appears as though YHVH were personally present instead of the *mal'ak yhwh*. (*Anchor Bible Dictionary*, 1.250)

In the following pages I will briefly comment on a number of the texts which contain the designation "angel of the Lord" (or its equivalence), keeping in

De engel van de Heer

Uitweiding in het boek Messias in de Tenach(OT)

Tim Hegg

De uitdrukking "engel van de Heer" (מלאך יהוה, 61 keer gevonden in de Tenach) of "engel van God" (מלאך אלהים, 14 keer gevonden in de Tenach) is door geleerden door de eeuwen heen besproken. Het pogen om zijn identiteit, missie en relatie met HaShem te begrijpen, heeft aanleiding gegeven tot verschillende interpretaties. Voor de volgelingen van Yeshua gaf de engel van de Heer duidelijk bewijs van het bestaan *en* de openbaring van de Messias vóór de vleeswording.

De identiteit van de engel des Heren is gecompliceerd, juist omdat het er soms uitziet dat hij van Hashem afgescheiden is, terwijl hij op andere momenten duidelijk spreekt alsof hij Hashem was. Bovendien worden goddelijke bijnamen aan hem toegeschreven, aanduidingen die je terecht alleen bij Hashem zou verwachten. Sterker nog, hij ontvangt deze titels zonder enige afwijzing. Grote kans dat we in de engel des Heren opnieuw de onzichtbare God hebben die Zichzelf in lichamelijke vorm openbaart. Merk de opmerkingen van Kaiser op:

De identiteit van deze specifieke Engel des Heren (Genesis 16:7) lijkt meer te zijn dan alleen een engelachtige boodschapper van God. Zo vaak ontving Hij het respect, de aanbidding en eer die alleen voor God was voorbehouden; toch was hij consequent onderscheiden van God. Zijn rol en uiterlijk zijn nog duidelijker in de periode van de rechters; er was echter ook in deze periode geen schaarste aan verwijzingen ... Aldus droeg Hij een identiteit samen met God; toch werd Hij ook door Hem gezonden! Zeggen dat de patriarchen hem als gelijkwaardig aan een verschijning van Christus beschouwden, zou waarschijnlijk te veel zijn. Eén ding was zeker: Hij was niet de onzichtbare God. En hij handelde en sprak als de Heer. Daarbij bleef het klaarblijkelijk totdat openbaring het raadsel ophelderde. (Kaiser, *Toward an OT Theology*, p.85).

Newsom beschrijft deze kwestie van de relatie met HaShem:

Veel van deze verhalen over de *mal'ak yhwh* vormen een aloude probleem van interpretatie: wat is de relatie tussen de boodschapper/engel van YHVH en YHVH? In veel van de verhalen lijkt de *mal'ak* in eerste instantie een duidelijke figuur te zijn. Maar op een bepaald moment in het verslag lijkt het alsof YHVH persoonlijk aanwezig was in plaats van de *mal'ak yhwh*. (*Anchor Bible Dictionary*, 1.250)

Op de volgende pagina's zal ik kort ingaan op een aantal teksten die de aanduiding "engel van de Heer" (of gelijkwaardig) bevatten, rekening

mind the issues discussed above. Our goal will be to identify both the angel of the Lord as to attributes, mission, and activity, as well as his relationship to HaShem.

Gen 16:7ff

7 Now the angel of the LORD found her by a spring of water in the wilderness, by the spring on the way to Shur. 8 He said, "Hagar, Sarai's maid, where have you come from and where are you going?" And she said, "I am fleeing from the presence of my mistress Sarai." 9 Then the angel of the LORD said to her, "Return to your mistress, and submit yourself to her authority." 10 Moreover, the angel of the LORD said to her, "I will greatly multiply your descendants so that they will be too many to count." 11 The angel of the LORD said to her further, "Behold, you are with child, And you will bear a son; And you shall call his name Ishmael, Because the LORD has given heed to your affliction. 12 "He will be a wild donkey of a man, His hand will be against everyone, And everyone's hand will be against him; And he will live to the east of all his brothers." 13 Then she called the name of the LORD who spoke to her, "You area God who sees"; for she said, "Have I even remained alive here after seeing Him?" 14 Therefore the well was called Beer-lahai-roi; behold, it is between Kadesh and Bered.

- Note who is talking: v. 7, 8- "Now the angel of the Lord found her by a spring of water in the wilderness, by the spring on the way to Shur, and he said, " V. 9, "Then the angel of the Lord said to her, " V. 10, "Moreover, the angel of the Lord said to her, " V. 11, "The angel of the Lord said to her further,"
- Hagar refers to the One who spoke to her not only as the "angel of the Lord", but also as the "Lord," (יהוה) v. 13.
- She calls him, "You area God (אלהים) who sees," v. 14.
- She is surprised that she remained alive having seen God, v. 15
- The angel of the Lord also promises something only HaShem could accomplish, i.e., to multiply Hagar 's offspring, v. 10

Gen 22:11-18

11 But the angel of the LORD called to him from heaven and said, "Abraham, Abraham!" And he said, "Here I am." 12 He said, "Do not stretch out your hand against the lad, and do nothing to him; for now I know that you fear God, since you have not withheld your son, your only son, from Me." 13 Then Abraham raised his eyes and looked, and behold, behind him a ram caught in the thicket by his horns; and Abraham went and took the ram and offered him up for a burnt offering in the place of his son. 14 Abraham called the name of that place The LORD Will Provide, as it is said to this day,

houdend met de hierboven besproken kwesties. Ons doel zal zijn om zowel de engel van de Heer te identificeren met betrekking tot attributen, missie en activiteit, als zijn relatie met Hashem.

Gen 16:7vv

7 En de engel des HEEREN vond haar aan een waterbron in de woestijn, bij de bron op de weg van Sur. 8 Hij zei: "Hagar, Sarai's meid, waar kom je vandaan en waar ga je heen?" En ze zei: "Ik vlucht voor de aanwezigheid van mijn meesteres Sarai." 9 Toen zei de engel van de HEERE tot haar: "Keer terug naar uw meesteres en onderwerp je aan haar gezag". 10 En de engel des HEEREN zeide tot haar: Ik zal uw zaad zeer vermeerderen, zodat zij te veel worden om te tellen. 11 En de engel des HEEREN zeide tot haar: Zie, gij zijt zwanger, en gij zult een zoon baren, en gij zult zijn naam Ismael noemen, omdat de HEERE acht op uw ellende heeft gegeven. 12 "Hij zal wilde ezels van een man zijn, zijn hand zal tegen iedereen zijn, en ieders hand zal tegen hem zijn; En hij zal ten oosten van al zijn broers wonen." 13 Toen noemde zij de naam van de HEER die tot haar sprak: "U bent God die ziet", want zij zei: "Ben ik hier zelfs levend gebleven nadat ik Hem zag? 14 Daarom werd de put Beer-lahai-roi genoemd, zie, het is tussen Kades en Bered.

- Merk op wie er spreekt: v. 7, 8- "Nu vond de engel des Heren haar bij een bron van water in de woestijn, bij de bron op weg naar Sur, en hij zei:" V. 9, "Toen zei de engel des Heren tot haar:" 10, "Bovendien zei de engel des Heren tot haar:" 11, "De engel van de Heer zei verder tot haar,"
- Hagar verwijst naar Degene die tot haar sprak niet alleen als de "engel van de Heer", maar ook als de "Heer" (יהוה) v. 13.
- Ze noemt hem: "U bent God (אלהים) die ziet", v. 14.
- Ze is verrast dat ze in leven bleef toen ze God zag, v. 15
- De engel des Heren belooft ook iets dat alleen HaShem zou kunnen bereiken, d.w.z. Hagar's nakomelingen vermenigvuldigen, v. 10

Gen 22:11-18

11 Maar de engel des HEEREN riep tot hem vanuit de hemel en zei: "Abraham, Abraham!" En hij zei: "Hier ben ik." 12 Hij zei: "Strek uw hand niet uit tegen de jongen en doe hem niets, want nu weet ik dat u God vreest, omdat u uw zoon, uw enige zoon, Mij niet hebt onthouden." 13 Toen richtte Abraham zijn ogen op en keek, en zie, achter hem was een ram met zijn horens in het struikgewas gevangen; en Abraham ging heen en nam de ram en offerde hem ten brandoffer in de plaats van zijn zoon. 14 Abraham noemde de naam van die plaats. De HEERE Zal Voorzien zoals het tot op de dag van

"In the mount of the LORD it will be provided." 15 Then the angel of the LORD called to Abraham a second time from heaven, 16 and said, "By Myself I have sworn, declares the LORD, because you have done this thing and have not withheld your son, your only son, 17 indeed I will greatly bless you, and I will greatly multiply your seed as the stars of the heavens and as the sand which is on the seashore; and your seed shall possess the gate of their enemies. 18 "In your seed all the nations of the earth shall be blessed, because you have obeyed My voice."

- God is the first to call to Abraham, v. 1, and Abraham answers, הֲנִי, "Here am I." The Angel of the Lord also calls to Abraham from heaven (v. 11) and gives commands to him: "Do not stretch out your hand against the lad," What right did the Angel of the Lord have to overturn the command of God that Abraham should sacrifice his son?
- The Angel of the Lord accepts worship which should only be given to God: v. 12, "... for now I know that you fear God (כִּי יִרָא אֱלֹהִים אֹתָהּ, lit., "that a God-fearer you are"), since you have not withheld your son, your only son, from Me." The sacrifice was postured toward the Angel of the Lord! Abraham was rendering the sacrifice to the Angel of the Lord! Sacrifices are acts of worship and are only to be offered to God.
- Here, once again, the activities of God and the Angel of the Lord are intertwined and appear to be so closely connected as to be the work of One.

Gen 31:11-13

11 "Then the angel of God said to me in the dream, 'Jacob,' and I said, 'Here I am.' 12 "He said, 'Lift up now your eyes and see that all the male goats which are mating are striped, speckled, and mottled; for I have seen all that Laban has been doing to you. 13 'I am the God of Bethel, where you anointed a pillar, where you made a vow to Me; now arise, leave this land, and return to the land of your birth.'"

- Jacob identifies the One speaking in his dream as the Angel of the Lord, v. 11, and as the God of Bethel, v. 13.
- The Angel of the Lord sees (knows) all things, for He sees what Laban has been doing to Jacob even though others may not have been aware of the situation. It appears as though the Angel of the Lord shares in the divine attribute of omniscience.

Genesis 48:15-16

15 He blessed Joseph, and said, "The God before whom my fathers Abraham and Isaac walked, The God who has been my shepherd all my life to this

vandaag wordt gezegd: "Op de berg van de HEERE zal het worden voorzien." 15 Toen riep de engel des HEEREN tot Abraham een tweede maal uit den hemel, 16 en zeide: "Ik heb bij mijzelfen gezworen, spreekt de HEERE, omdat gij dit gedaan hebt, en uw zoon, uw enige zoon, niet hebt onthouden, 17 zal Ik u inderdaad zeer zegenen, en Ik zal uw nageslacht vermenigvuldigen als de sterren aan de hemel en als het zand aan de kust, en uw nageslacht zal de poort van hun vijanden bezitten. 18 "In uw zaad zullen alle volken van de de aarde gezegend worden, omdat u Mijn stem gehoorzaam geweest bent."

- God is de eerste die Abraham roept, v. 1, en Abraham antwoordt, הֲנִי: "Hier ben ik." De Engel des Heren roept ook Abraham aan vanuit de hemel (v. 11) en geeft hem bevelen: "Strek uw hand niet uit tegen de knaap," Welk recht had de Engel des Heren om het gebod van God, dat Abraham zijn zoon zou offeren, te veranderen?
- De Engel des Heren aanvaardt aanbidding die alleen aan God gegeven mag worden: v. 12, "... want nu weet ik dat je God vreest (כִּי יִרָא אֱלֹהִים אֹתָהּ, lett., "dat een Godvrezer je bent"), omdat je je zoon, je enige zoon, niet van Mij hebt onthouden." Het offer werd opgesteld in de richting van de Engel des Heren! Abraham bracht het offer aan de Engel des Heren! Offers zijn daden van aanbidding en mogen alleen aan God worden aangeboden.
- Hier, nogmaals, zijn de activiteiten van God en de Engel des Heren met elkaar verweven en lijken ze zo nauw met elkaar verbonden te zijn alsof ze het werk van Eén zijn.

Gen 31:11-13

11 "Toen zei de engel van God tot mij in de droom, 'Jacob,' en ik zei: 'Hier ben ik.' 12 "Hij zei: 'Hef nu uw ogen op en zie dat alle mannelijke geiten die paren, gestreept, gespikkeld en gevlekt zijn; want Ik heb alles gezien wat Laban met u heeft gedaan. 13 'Ik ben de God van Bethel, waar je een zuil hebt gezalfd, waar je Mij een gelofte hebt gedaan; sta nu op, verlaat dit land en keer terug naar het land van uw geboorte.'"

- Jacob identificeert Degene die in zijn droom spreekt als de Engel des Heren, v. 11, en als de God van Bethel, v. 13.
- De Engel des Heren ziet (weet) alle dingen, want Hij ziet wat Laban Jakob heeft aangedaan, hoewel anderen zich misschien niet van de situatie bewust waren. Het lijkt alsof de engel van de Heer deelt in de goddelijke eigenschap van alwetendheid.

Genesis 48:15-16

15 Hij zegende Jozef en zei: "De God voor wie mijn vaders Abraham en Isaak wandelden, de God die mijn hele leven mijn herder is geweest, 16 De engel

day, 16 The angel who has redeemed me from all evil, Bless the lads; And may my name live on in them, And the names of my fathers Abraham and Isaac; And may they grow into a multitude in the midst of the earth."

- Jacob is blessing Joseph's sons, invoking the name of God:
The God (אלהים) before whom my fathers Abraham and Isaac walked,
The God (אלהים) who has been my shepherd all my life to this day
The angel who has redeemed me from all evil (רע)
- The angel is linked with the former use of the name of God.
Jacob blesses equally in the name of God and of the angel
- The angel is accredited the power of redemption/deliverance.

Exodus 3:2-8

2 The angel of the LORD appeared to him in a blazing fire from the midst of a bush; and he looked, and behold, the bush was burning with fire, yet the bush was not consumed. 3 So Moses said, "I must turn aside now and see this marvelous sight, why the bush is not burned up." 4 When the LORD saw that he turned aside to look, God called to him from the midst of the bush and said, "Moses, Moses!" And he said, "Here I am." 5 Then He said, "Do not come near here; remove your sandals from your feet, for the place on which you are standing is holy ground." 6 He said also, "I am the God of your father, the God of Abraham, the God of Isaac, and the God of Jacob." Then Moses hid his face, for he was afraid to look at God. 7 The LORD said, "I have surely seen the affliction of My people who are in Egypt, and have given heed to their cry because of their taskmasters, for I am aware of their sufferings. 8 "So I have come down to deliver them from the power of the Egyptians, and to bring them up from that land to a good and spacious land, to a land flowing with milk and honey, to the place of the Canaanite and the Hittite and the Amorite and the Perizzite and the Hivite and the Jebusite.

- The Angel of the Lord appeared to Moses in the burning bush, v. 2
- The presence of the One who speaks from the bush makes the ground holy.
- According to v. 4, God (יהוה/אלהים) calls to Moses from the bush.
- The One speaking from the midst of the bush identifies Himself as the God of Abraham, the God of Isaac, and the God of Jacob, v. 6.
- The presence of the Lord (יהוה), vv. 7, 8 is identified with the One speaking from the midst of the bush.

die mij verlost heeft van alle kwaad, zegene de jongens; moge mijn naam in hen voortleven, En de namen van mijn vaderen Abraham en Izaäk, en mogen zij opgroeien tot een menigte in het midden van de aarde."

- Jakob is de zonen van Jozef aan het zegenen en roept de naam van God aan:
De God (אלהים) voor wie mijn vaderen Abraham en Isaac wandelden,
De God (אלהים) die mijn hele leven mijn herder is geweest tot op deze dag
De engel die me verlost heeft van alle kwaad (רע)
- De engel is verbonden met het gebruiken van de naam van God daarvoor.
Jacob zegent evenzeer in de naam van God en van de engel.
- Aan de engel is de macht van verlossing/bevrijding toegeschreven.

Exodus 3:2-8

2 De engel des HEREN verscheen aan hem in een laaiend vuur vanuit het midden van een struik; en hij keek, en zie, de struik brandde van vuur, maar de struik werd niet verteerd. 3 Dus Mozes zei: "Ik moet nu afwenden en deze prachtige aanblik zien, waarom de struik niet is verbrand." 4 Toen de HEERE zag, dat hij zich omkeerde om te zien, riep God uit het midden van het braambos en zei: "Mozes, Mozes!" En hij zei: "Hier ben ik." 5 Toen zei Hij: "Kom hier niet nader, verwijder uw sandalen van uw voeten, want de plaats waarop u staat is heilige grond." 6 Hij zei ook: "Ik ben de God van uw vader, de God van Abraham, de God van Izaak en de God van Jakob." Toen verborg Mozes zijn aangezicht, want hij was bang om naar God te kijken. 7 De HEER zei: "Ik heb zeker de ellende gezien van Mijn volk, dat in Egypte is, en heb geluisterd naar hun roep vanwege hun opzichters, want Ik ben me bewust van hun lijden." 8 "Ik ben dus afgedaald om hen te verlossen van de macht van de Egyptenaren, en ze omhoog te voeren van dat land naar een goed en ruim land, naar een land vloeiende van melk en honing, naar de plaats van de Kanaänieten en de Hettieten en de Amoriëten en de Perizzieten en de Hivieten en de Jebusieten.

- De Engel des Heren verscheen aan Mozes in de brandende struik, v. 2
- De aanwezigheid van Degene die vanuit de struik spreekt maakt de grond heilig.
- Volgens v. 4 roept God (יהוה/אלהים) tot Mozes vanuit de struik.
- De Spreker vanuit het midden van de struik, identificeert Zich als de God van Abraham, de God van Izaäk en de God van Jacob, v. 6.
- De aanwezigheid van de Heer (יהוה), vv. 7, 8 wordt geïdentificeerd met de Ene die vanuit het midden van de struik spreekt.

- The Angel of the Lord is identified by the names אלהים (Elohim) and יהוה (Adonai)

Exodus 23:20-23

20 "Behold, I am going to send an angel before you to guard you along the way and to bring you into the place which I have prepared. 21 "Be on your guard before him and obey his voice; do not be rebellious toward him, for he will not pardon your transgression, since My name is in him. 22 "But if you truly obey his voice and do all that I say, then I will be an enemy to 8 your enemies and an adversary to your adversaries. 23 "For My angel will go before you and bring you in to the land of the Amorites, the Hittites, the Perizzites, the Canaanites, the Hivites and the Jebusites; and I will completely destroy them.

- God promises to send an angel (מלאך, MT, Syriac, Lxx, Vulgate must have read, מלאכי, "my angel", cp. v. 23 where MT has מלאכי, "My angel") before the nation of Israel as they begin their sojourn out of Egypt, who would lead them to the land of promise.
- Regarding this angel, the following commands are given:
 - be on guard before him (השָׁמַר מִפְּנֵי). In explaining what the term "guard" means in this phrase, Eben Ezra writes: "All which the angel does is a thing of HaShem. Do not add to it, nor take away from it."
 - obey his voice (שָׁמַר קוּלוֹ) Eben Ezra: "The one who obeys the voice of the angel, obeys the voice of the Glorious Name (הַשֵּׁם הַנּוֹכְבָּד)."
 - do not rebel against him (אַל-תִּמְרָ בּוֹ) [The term for "rebel" (מָרַר) has "bitterness" as its root meaning.]
- The commands are based upon:
 - for he will not pardon your transgression, i.e., he will not overlook your sin, to sweep it aside without consequence.
 - since My name is in him (כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ) The reason the angel cannot overlook the sins of the people is due to the righteousness of his character, described by virtue of the Name which is in him, i.e., which he possesses. Cp. Is. 42:8. God's name is the vehicle of His glory, and it is impossible that it could be given to any other.
- Exodus 33:2-6 - would this text indicate that the angel is not "God with us"? No. God does have ministering angels, as in the two angels who accompanied the Lord at Abraham's tent. -Moses request is for the presence of the Lord to go with them (literally, "My face will go, and I will give you rest", v. 14, פָּנַי יֵלְכוּ וְהִנַּחְתִּי לָךְ; v. 15, אִם-אֵין פָּנֶיךָ הֹלְכִים, "If Your face does not go"). Apparently, until the Lord indicated His presence would not go with them (on account of their sin with the Golden Calf), the

- De engel van de Heer wordt geïdentificeerd met de namen אלהים (Elohim) en יהוה (Adonai)

Exodus 23:20-23

20 "Zie, Ik zal een engel vóór u uit zenden om u onderweg te bewaken en u naar de plaats te brengen die Ik heb voorbereid. 21 Wees op uw hoede voor hem en gehoorzaam zijn stem; wees niet opstandig jegens hem, want hij zal uw overtreding niet vergeven, omdat Mijn naam in hem is. 22 Maar als u echt zijn stem gehoorzaamt en alles doet wat ik zeg, dan zal ik een vijand van uw vijanden en een tegenstander zijn voor uw tegenstanders. 23 Want Mijn engel zal vóór u gaan en u brengen naar het land van de Amorieten, de Hethieten, de Fereziëten, de Kanaänieten, de Hivieten en de Jebusieten; en Ik zal ze volledig vernietigen.

- God belooft een engel te sturen (מלאך, MT, Syriac, Lxx, Vulgate moet hebben gelezen, מלאכי, "mijn engel", vgl. v. 23 waar MT מלאכי heeft, "Mijn engel") vóór de natie Israël als zij hun trektocht uit Egypte beginnen, die hen naar het land van de belofte zou leiden.
- Met betrekking tot deze engel worden de volgende opdrachten gegeven:
 - wacht u voor hem (השָׁמַר מִפְּנֵי). Bij het uitleggen wat de term 'bewaker' in deze zin betekent, schrijft Eben Ezra: 'Alles wat de engel doet, is een zaak van Hashem. Voeg er niets aan toe, en neem er ook niet afstand van af.'
 - gehoorzaam zijn stem (שָׁמַר קוּלוֹ) Eben Ezra: "Degene die de stem van de engel gehoorzaamt, gehoorzaamt de stem van de Glorieuze Naam (הַשֵּׁם הַנּוֹכְבָּד)."
 - rebellee niet tegen hem (אַל-תִּמְרָ בּוֹ) [De term voor "rebel" (מָרַר) heeft "bitterheid" als zijn hoofdbetekenis.]
- De opdrachten zijn gebaseerd op:
 - want hij zal uw overtreding niet vergeven, d.w.z. hij zal uw zonden niet over het hoofd zien, om ze zonder consequenties weg te vegen.
 - omdat Mijn naam in hem is (כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ) De reden waarom de engel de zonden van het volk niet kan overzien is te wijten aan de gerechtigheid van zijn karakter, beschreven door de Naam die in hem is, d.w.z. die hij bezit. Vgl. Jes. 42:8. Gods naam is het voertuig van Zijn glorie, en het is onmogelijk dat die aan een ander kan worden gegeven.
- Exodus 33:2-6 - zou deze tekst aangeven dat de engel niet "God met ons" is? Nee. God heeft dienende engelen, zoals de twee engelen die de Heer vergezelden bij de tent van Abraham. -Het verzoek van Mozes is dat de aanwezigheid van de Heer met hen mee zou gaan (letterlijk: "Mijn aangezicht zal gaan en Ik zal u rust geven", v. 14, פָּנַי יֵלְכוּ וְהִנַּחְתִּי לָךְ; v. 15, אִם-אֵין פָּנֶיךָ הֹלְכִים, "Als Uw aangezicht niet gaat"). Blijkbaar was de Engel van hoofdstuk 23, in wie de Naam woonde, het *aangezicht* (tegenwoordigheid) van God totdat de Heer

Angel of chapter 23, in whom the Name resided, was the *face* (presence) of God. -The Hebrew idea of *face* is that of the person himself, not a representative. Note 2 Sam. 17:11, " ... and that you personally (lit., your *faces*) go into battle", that is, you, and not one of your commanders; Deut. 4:37, " ... He personally (lit., with His *face*) brought you from Egypt by His great power."

- The idea, then, of the Angel in whom the name of God resides (Ex. 23) and the face of God as His very presence are joined together. This the prophet Isaiah saw clearly, as he writes in 63:8,9:

"For he said, 'Surely, they are My people, Sons who will not deal falsely.'
So He became their Savior.
In all their affliction He was afflicted,
And the angel of His face saved them;
In His love and in His mercy He redeemed them;
And He lifted them and carried them all the days of old."

-Where did Isaiah get this expression, "angel of His face"?

"angel" comes from Ex. 23
"face" (presence) comes from Ex. 33

Apparently, for Isaiah, the very presence of God (Immanuel) is to be seen in the Angel who lead the people of Israel out of Egypt into the land of Promise.

Joshua 5:13-15

13 Now it came about when Joshua was by Jericho, that he lifted up his eyes and looked, and behold, a man was standing opposite him with his sword drawn in his hand, and Joshua went to him and said to him, "Are you for us or for our adversaries?" 14 He said, "No; rather I indeed come now as captain of the host of the LORD." And Joshua fell on his face to the earth, and bowed down, and said to him, "What has my lord to say to his servant?" 15 The captain of the LORD'S host said to Joshua, "Remove your sandals from your feet, for the place where you are standing is holy." And Joshua did so.

- The text does not use the term "Angel" or "Angel of the Lord", but its wording binds it closely to the burning bush story of Ex. 3, where the Angel of the Lord was in the bush.
- Note the attributes of this One who comes to Joshua:
-He is the Captain of the Host of the Lord (שַׂר־צְבָא־יְהוָה). Except for two occurrences, every use of the term "host of the Lord" refers to the heavenly hosts. (The two exceptions are Ex. 7:4; 12:41, and in both of these cases the text is constrained to let the reader know that the normal meaning

aangaf dat Zijn aanwezigheid niet met hen mee zou gaan (vanwege hun zonde met het Gouden Kalf). - Het Hebreeuwse idee van *aangezicht* is dat van de persoon zelf, niet van een vertegenwoordiger. Zie 2 Sam. 17:11, " ... en dat u persoonlijk (lett., uw *gezichten*) in de strijd gaan", d.w.z. u, en niet een van uw commandanten; Deut. 4:37, " ... Hij persoonlijk (lett., met Zijn *aangezicht*) heeft u door Zijn grote kracht uit Egypte gebracht."

- Het idee van de engel in wie de naam van God verblijft (Exodus 23) en het aangezicht van God als Zijn aanwezigheid gaan samen. Dit zag de profeet Jesaja duidelijk, zoals hij in 63:8,9 schrijft:

Want hij zei: "Zeker, zij zijn Mijn volk, Zonen die niet vals zullen handelen."
Dus werd Hij hun Redder.
In al hun beproeving werd Hij beproefd,
En de engel van Zijn aangezicht redde hen;
In Zijn liefde en in Zijn genade heeft Hij hen verlost;
En Hij tilde hen op en droeg ze alle dagen vanouds."

- Waar had Jesaja deze uitdrukking "engel van zijn gezicht" vandaan?

"engel" komt van Ex. 23
"gezicht" (aanwezigheid) komt van Ex. 33

Blijkbaar is voor Jesaja de aanwezigheid van God (Immanuël) te zien in de Engel die het volk van Israël uit Egypte naar het land van de belofte leidde.

Jozua 5:13-15

13 Nu gebeurde het toen Jozua bij Jericho was, dat hij zijn ogen ophief en keek, en zie, een man stond tegenover hem met zijn getrokken zwaard in zijn hand, en Jozua ging naar hem toe en zei tegen hem: "Bent u voor ons of voor onze tegenstanders?" 14 Hij zei: "Nee, Ik kom inderdaad nu als aanvoerder van het leger van de HEERE." En Jozua viel op zijn aangezicht ter aarde, boog zich voorover en zei: "Wat heeft mijn heer tegen zijn knecht te zeggen?" 15 De overste van het leger van de HEERE zei tegen Jozua: "Trek uw sandalen van uw voeten, want de plaats waar u staat, is heilig." En Jozua deed het.

- De tekst gebruikt niet de term "Engel" of "Engel des Heren", maar de bewoording ervan sluit nauw aan bij de brandende struik van Ex. 3, waar de Engel des Heren in de struik was.
- Let op de attributen van Deze die naar Jozua komt:
- Hij is de Kapitein van het Leger van de Heer (שַׂר־צְבָא־יְהוָה). Met uitzondering van twee plaat--sen, verwijst elk gebruik van de term "leger van de Heer" naar de hemelse legerscharen. (De twee uitzonderingen zijn Exodus 7:4; 12:41, en in beide gevallen is de tekst toegespitst om de lezer te laten weten dat de normale betekenis van de

of the phrase [i.e., the heavenly host] is not meant.)

-He receives worship (wouldn't this be idolatry if the Captain of the Lord's Host were not himself divine?)

-He shares the essential attribute of absolute holiness with the Lord who appeared in the burning bush to Moses, employing the same command to Joshua, that he should remove his shoes since the ground upon which he stood was holy ground.

Num 22:22ff

31 Then the LORD opened the eyes of Balaam, and he saw the angel of the LORD standing in the way with his drawn sword in his hand; and he bowed all the way to the ground. 32 The angel of the LORD said to him, "Why have you struck your donkey these three times? Behold, I have come out as an adversary, because your way was contrary to me. 33 "But the donkey saw me and turned aside from me these three times. If she had not turned aside from me, I would surely have killed you just now, and let her live." 34 Balaam said to the angel of the LORD, "I have sinned, for I did not know that you were standing in the way against me. Now then, if it is displeasing to you, I will turn back." 35 But the angel of the LORD said to Balaam, "Go with the men, but you shall speak only the word which I tell you." So Balaam went along with the leaders of Balak.

In the section of Numbers just preceding the poetry called the "Balaam Oracles," we have the account of the Angel of the Lord confronting Balaam as he travels with the leaders of Moab. The well-known story has the donkey upon which Balaam rode bulking and turning aside at the sight of the Angel of the Lord who had taken his stand in the road. The irony comes from the fact that Balaam was unable to see the Angel of the Lord, and consequently beat the donkey for what appeared to him as obstinate behavior. In time, God opens Balaam's eyes to see the Angel of the Lord in the way, and he immediately dismounts and bows before him, confessing his sin and his willingness to change his course. In response the Angel of the Lord repeats what is attributed to God in v. 20: "Go with the men but you shall speak only the word which I shall tell you.

In summary of this section:

- The Angel of the Lord and God are one in their purpose/will. Note that v. 22 says "God was angry" with Balaam, but in v. 32 the Angel of the Lord indicates that Balaam's actions were "against me" (כִּי־יָרַט הַדֵּרָךְ לְנִגְדִי). Here, the Angel of the Lord takes the place of God against whom Balaam was acting (cf. v. 22).
- Balaam recognizes that he has sinned in attempting to proceed against the will of the Angel of the Lord (v. 34). Is the will of the

uitdrukking [d.w.z. het hemelse leger] niet is bedoeld.)

- Hij ontvangt aanbidding (zou dit geen afgoderij zijn als de Kapitein van het Leger van de Heer niet zelf goddelijk was?)

- Hij deelt het essentiële kenmerk van absolute heiligheid met de Heer die in de brandende struik aan Mozes verscheen, gebruikmakend van hetzelfde bevel aan Jozua, dat hij zijn schoenen moest verwijderen, omdat de grond waarop hij stond heilige grond was.

Num 22:22vv

31 Toen opende de HEERE de ogen van Bileam, en zag hij de Engel des HEEREN op de weg staan, met zijn getrokken zwaard in zijn hand; en hij boog helemaal tot de grond. 32 De engel van de HEER zei tegen hem: "Waarom hebt u uw ezel driemaal geslagen?" Zie, Ik ben als tegenstander uitgegaan, want uw weg was tegen mij. 33 Maar de ezel heeft mij gezien en is deze drie keer van mij afgeweken. Als zij niet van mij afgeweken had, zou Ik u nu zeker hebben gedood en haar laten leven." 34 Bileam zei tegen de engel van de HEER: "Ik heb gezondigd, want ik wist niet dat u tegen mij in de weg stond. Nu dan, als het u onaangenaam is, zal ik terugkeren." 35 Maar de engel van de HEERE zei tegen Bileam: "Ga met de mannen, maar u zult alleen het woord spreken dat Ik u zeg." Dus ging Bileam mee met de leiders van Balak.

In het gedeelte van Numeri net voorafgaand aan de dichtkunst "Bileam Orakels" genaamd, hebben we het verhaal dat de Engel des Heren zich tegenover Bileam bevindt terwijl hij met de leiders van Moab reist. Het bekende verhaal gaat over de ezel waarop Balaam bulderde en die zich afwendde bij het zien van de Engel des Heren die zijn positie op de weg had ingenomen. De ironie komt van het feit dat Bileam niet in staat was om de Engel des Heren te zien en daarom de ezel ging slaan voor wat hem als hardnekkig gedrag leek. Na verloop van tijd opent God Bileams ogen om de Engel van de Heer op de weg te zien, en hij stapt onmiddellijk af en buigt voor hem, belijdt zijn zonde en bereidheid om van koers te veranderen. Als reactie herhaalt de Engel des Heren wat in vers 20 aan God wordt toegeschreven: "Ga met de mensen, maar je zult alleen het woord spreken dat Ik je zal vertellen.

Deze sectie samenvattend:

- De Engel des Heren en God zijn één in hun doel/wil. Merk op dat vers 22 zegt: "God was boos" op Bileam, maar in vers 32 geeft de Engel des Heren aan dat de daden van Bileam "tegen mij" waren (כִּי־יָרַט הַדֵּרָךְ לְנִגְדִי). Hier neemt de Engel des Heren de plaats in van God tegen wie Bileam handelde (vgl. 22).
- Bileam erkent dat hij gezondigd heeft door te pogen om tegen de wil van de Engel des Heren in te gaan (vers 34). Is de wil van de Engel des

Angel of the Lord that which determines what is sin and what is not?

- The Angel of the Lord is warranted to put Balaam to death for mocking him (v. 29).

Judges 2:1ff

1 Now the angel of the LORD came up from Gilgal to Bochim. And he said, "I brought you up out of Egypt and led you into the land which I have sworn to your fathers; and I said, 'I will never break My covenant with you, 2 and as for you, you shall make no covenant with the inhabitants of this land; you shall tear down their altars.' But you have not obeyed Me; what is this you have done? 3 "Therefore I also said, 'I will not drive them out before you; but they will become as thorns in your sides and their gods will be a snare to you.'" 4 When the angel of the LORD spoke these words to all the sons of Israel, the people lifted up their voices and wept. 5 So they named that place Bochim; and there they sacrificed to the LORD.

- The Angel of the Lord takes credit for bringing the people out of Egypt as well as leading them on their journey to the Promised Land. cf. Ex 12:51; 13:9, 14, 16; 16:6, 32; 18:1; 20:2 and many other texts which clearly accredit to יהוה the act of bringing the people out of Egypt.
- The Angel of the Lord is the One who makes the covenant with Israel, though in all of the other covenant texts יהוה is the One making the covenant, cf. Gen 17:7; Lev 26:42-44; Deut 7:9.
- The Angel of the Lord says that Israel has disobeyed *him*. In this way the Angel of the Lord puts himself in the place of God who was the One to command the people to go up and take the Land, not making covenants with the people of the Land, cf. Ex 23:32; 34:12, 13.

Judges 6:11ff

11 Then the angel of the LORD came and sat under the oak that was in Ophrah, which belonged to Joash the Abiezrite as his son Gideon was beating out wheat in the wine press in order to save it from the Midianites. 12 The angel of the LORD appeared to him and said to him, "The LORD is with you, O valiant warrior." 13 Then Gideon said to him, "O my lord, if the LORD is with us, why then has all this happened to us? And where are all His miracles which our fathers told us about, saying, 'Did not the LORD bring us up from Egypt?' But now the LORD has abandoned us and given us into the hand of Midian." 14 The LORD looked at him and said, "Go in this your strength and deliver Israel from the hand of Midian. Have I not sent you?" 15 He said to Him, "O Lord, how shall I deliver Israel? Behold, my family is the least in Manasseh, and I am the youngest in my father's house." 16 But the LORD said to him, "Surely I will be with you, and you shall defeat Midian as one man." 17 So Gideon said to Him, "If now I

Heren datgene wat bepaalt wat zonde is en wat niet?

- De Engel des Heren is gerechtigd om Bileam te doden omdat hij hem bespot (v. 29).

Richteren 2:1vv

1 En de Engel des HEREN ging op van Gilgal tot Bochim. En hij zei: "Ik heb u uit Egypte opgevoerd en u het land in geleid dat Ik uw vaders gezwoven heb en ik zei: 'Ik zal nooit Mijn verbond met u verbreken, 2 en wat u betreft, u zult geen verbond sluiten met de inwoners van dit land, u zult hun altaren afbreken.' Maar u hebt Mij niet gehoorzaamd; wat heeft u gedaan? 3 "Daarom zei ik ook: 'Ik zal ze niet voor u verdrijven; maar zij zullen als doornen in uw zijden worden en hun goden zullen voor u een strik zijn.'" 4 Toen de engel van de HERE deze woorden tot alle zonen van Israël sprak, verhief het volk zijn stem en weende. 5 Daarom noemden zij die plaats Bochim, en zij offerden daar aan de HERE.

- De Engel des Heren neemt de eer op zich om het volk uit Egypte te brengen en hen ook op hun reis naar het Beloofde Land te leiden; zie Ex 12:51; 13:9, 14, 16; 16: 6, 32; 18:1; 20:2 en vele andere teksten die de daad van het brengen van het volk uit Egypte duidelijk aan יהוה toewijzen.
- De Engel des Heren is Degene die het verbond met Israël maakt, hoewel in al de andere verbondsteksten יהוה Degene is die het verbond sluit, vgl. Gen 17:7; Lev 26:42-44; Deut 7:9.
- De engel des Heren zegt dat Israël *hem* ongehoorzaam is geweest. Op deze manier stelt de Engel des Heren zich in de plaats van God die Degene was om het volk op te dragen op te gaan en het Land te nemen, geen verbonden te sluiten met de mensen van het Land, zie. Ex 23:32; 34:12, 13.

Richteren 6:11vv

11 Toen kwam de Engel des HEREN, gezeten onder de eik, die te Ofra was, welke van Joas, de Abiezriet, was, als zijn zoon Gideon tarwe in de wijnpers uitklopte, om het uit handen van de Midianieten te houden. 12 En de Engel des HEREN verscheen hem, en zei tot hem: De HERE is met u, gij strijdbare krijger. 13 Toen zei Gideon tot hem: "O mijn heer, als de HERE met ons is, waarom is ons dan dit allemaal overkomen? En waar zijn al Zijn wonderen waarover onze vaders ons vertelden, zeggende: 'Heeft de HERE ons niet uit Egypte gebracht?' Maar nu heeft de HERE ons verlaten en ons in de hand van Midian gegeven." 14 De HERE keek hem aan en zei: "Ga in deze uw sterkte en bevrijd Israël uit de hand van Midian." Heb Ik u niet gezonden?" 15 Hij zei tegen hem: "O Heer, hoe zal ik Israël bevrijden, zie, mijn familie is de minste in Manasse en ik ben de jongste in mijn vaders huis." 16 Maar de HERE zeide tot hem: "Voorwaar, Ik zal met u zijn, en gij zult Midian verslaan als één man. 17 Dus zei Gideon tegen hem: "Als ik nu genade heb gevonden in uw

have found favor in Your sight, then show me a sign that it is You who speak with me. 18 "Please do not depart from here, until I come back to You, and bring out my offering and lay it before You." And He said, "I will remain until you return."

- The Angel of the Lord appears to Gideon (v. 11), but the remaining context has יהוה speaking and acting (vs. 14, 16)
- The Angel of the Lord is referred to as the Angel of God in v. 20 but there is no indication that the two titles are substantially different.
- When Gideon prepares food for the one he is talking to (referenced as the Angel of the Lord in v. 11 and as יהוה in vv. 14, 16), the Angel of the Lord sets it on fire as a sacrifice. He also commands Gideon to pour out the broth as a kind of libation offering.
- When Gideon perceives who it is he is talking to (v. 22), he calls the Angel of the Lord "Adonai יהוה (אֲדֹנָי יְהוִה)". This combination, used primarily by Isaiah (23x) and Ezekiel (217x), is first introduced in the Tanach at Gen 15:2, 8, at the sealing of the Abrahamic covenant. It is also conspicuously used some 7 times in the Davidic covenant passage of 2 Sam 7.

Judges 13:3ff

15 Then Manoah said to the angel of the LORD, "Please let us detain you so that we may prepare a young goat for you." 16 The angel of the LORD said to Manoah, "Though you detain me, I will not eat your food, but if you prepare a burnt offering, then offer it to the LORD." For Manoah did not know that he was the angel of the LORD. 17 Manoah said to the angel of the LORD, "What is your name, so that when your words come to pass, we may honor you?" 18 But the angel of the LORD said to him, "Why do you ask my name, seeing it is wonderful?" 19 So Manoah took the young goat with the grain offering and offered it on the rock to the LORD, and He performed wonders while Manoah and his wife looked on. 20 For it came about when the flame went up from the altar toward heaven, that the angel of the LORD ascended in the flame of the altar. When Manoah and his wife saw this, they fell on their faces to the ground. 21 Now the angel of the LORD did not appear to Manoah or his wife again. Then Manoah knew that he was the angel of the LORD. 22 So Manoah said to his wife, "We will surely die, for we have seen God." 23 But his wife said to him, "If the LORD had desired to kill us, He would not have accepted a burnt offering and a grain offering from our hands, nor would He have shown us all these things, nor would He have let us hear things like this at this time."

- The Angel of the Lord promises pregnancy and birth to the wife of Manoah. He prophesies that

ogen, laat me dan een teken zien dat U het bent die met mij spreekt. 18 Ga alstublieft hier niet weg, totdat ik bij U terugkeer en mijn offer uitbreng en het voor U neerleg." En Hij zei: "Ik zal blijven totdat u terugkeert."

- De Engel van de Heer verschijnt aan Gideon (vers 11), maar de resterende context heeft יהוה die spreekt en handelt (vs. 14, 16)
- De Engel van de Heer wordt in vers 20 de Engel van God genoemd, maar er zijn geen aanwijzingen dat de twee titels wezenlijk verschillend zijn.
- Wanneer Gideon voedsel bereidt voor degene met wie hij praat (waarnaar wordt verwezen als de Engel des Heren in v. 11 en als יהוה in vv. 14, 16), zet de engel des Heren het in vuur en vlam als een offer. Hij beveelt Gideon ook om het vleesnat als een soort plengoffer uit te gieten.
- Wanneer Gideon waarneemt met wie hij praat (v. 22), noemt hij de Engel des Heren "Adonai יהוה (אֲדֹנָי יְהוִה)". Deze combinatie, voornamelijk door Jesaja (23x) en Ezechiël (217x) gebruikt, komt voor 't eerst in de Tanach voor in Gen 15:2, 8, bij de verzegeling van het verbond met Abraham. Het komt ook opvallend zo'n 7 keer voor in de Davidische verbondspassage van 2 Sam 7.

Richteren 13:3vv

15 Toen zei Manoah tot de engel des HEREN: "Laat ons u alstublieft vasthouden zodat wij een jonge geit voor u kunnen bereiden." 16 De engel des HEREN zei tot Manoah: "Hoewel u mij vasthoudt, zal Ik uw voedsel niet eten, maar als u een brandoffer bereidt, biedt u het dan aan de HERE aan." Want Manoach wist niet dat hij de engel des HEREN was. 17 Manoach zei tot de engel des HEREN: "Wat is uw naam, zodat wanneer uw woorden komen te geschieden, wij u kunnen eren?" 18 Maar de Engel des HEREN zeide tot hem: "Waarom vraagt gij mijn naam, ziende dat het wonderbaar is?" 19 Toen nam Manoach de jonge geit met het graanoffer en offerde die op de rots aan de HERE, en hij verrichtte wonderen terwijl Manoah en zijn vrouw toekeken. 20 Want het geschiedde, als de vlam van het altaar opging naar de hemel, dat de engel des HEREN in de vlam van het altaar opsteeg. Toen Manoah en zijn vrouw dit zagen, vielen ze op hun gezichten op de grond. 21 En de Engel des HEREN verscheen niet weer aan Manoach of zijn vrouw. Toen wist Manoach dat hij de engel des HEREN was. 22 Dus zei Manoah tot zijn vrouw: "Wij zullen voorzeker sterven, want wij hebben God gezien." 23 Maar zijn vrouw zeide tot hem: Indien de HERE ons had willen doden, zou hij een brandoffer en een graanoffer uit onze handen niet hebben aanvaard, noch zou Hij ons al deze dingen hebben getoond, noch zou Hij ons dingen zoals deze hebben laten horen op dit moment. "

- Aan de vrouw van Manoah belooft de engel des Heren zwangerschap en geboorte. Hij profeteert

the child will be a Nazirite from birth, and that he will deliver the people of Israel from the Philistines.

- Manoah's wife refers to the Angel of the Lord who spoke with her as "a man of God" (v. 6) and describes his appearance as that of "the angel of God, very awesome" (מְלֹאךְ הָאֱלֹהִים (נֹרָא מְאֹד).
- After hearing of the incident from his wife, Manoah entreats יהוה to send the "man of God" again (v. 8). V. 9 indicates that God (אֱלֹהִים) listened to the voice of Manoah and sent the "angel of God" who appears to Manoah's wife while she is alone in the field. V. 13 calls this same one the "angel of the Lord."
- V. 18, after Manoah's wife asks the angel of the Lord his name, the reply is, "why do you ask my name, seeing it wonderful (פֶּאֱלִי). This word, used as an adjective, is used only with reference to God. The exact form used here is found only one other time (as an adjective), Ps 139:6, where the meaning "incomprehensible" is surely correct.
- V. 19, Manoah offers sacrifices to יהוה and He performed miracles there as they watched.
- After the experience, Manoah reckons with the fact that they have "seen God" (v. 22) and must therefore die, but his wife reasons that they have been promised a son by the Lord, and that therefore it must be His will that they live.

Summary

1. Those who encountered the Angel of the Lord often referred to him as Adonai (יהוה) or as God (אֱלֹהִים).
2. The Angel of the Lord promises to do what only God can do (give children, redeem, guard, keep covenant, etc.)
3. The Angel of the Lord accepts worship, both in the form of sacrifices and in people bowing before him.
4. The work of God and that of the Angel of the Lord are often intertwined so as to be indistinguishable.
5. The Patriarchs made blessings both in the name of God and by the Angel of the Lord.
6. The Angel of the Lord is accredited with the work of salvation and redemption.
7. The Angel of the Lord shares divine attributes with God, especially the attributes of omniscience, omnipotence, and absolute holiness.
8. The Angel of the Lord is to be obeyed, and he has the right to punish sin, since the very name of God is within Him.

dat het kind vanaf de geboorte een nazireeër zal zijn en dat hij het volk Israël van de Filistijnen zal bevrijden.

- Manoah's vrouw verwijst naar de Engel des Heren die met haar sprak als "een man van God" (v. 6) en beschrijft zijn verschijning als die van "de engel van God, heel erg geweldig" (מְלֹאךְ הָאֱלֹהִים נֹרָא מְאֹד).
- Nadat hij het incident van zijn vrouw heeft gehoord, smeekt Manoah יהוה om de "man van God" opnieuw te sturen (v. 8). V. 9 geeft aan dat God (אֱלֹהִים) naar de stem van Manoah luisterde en de "engel van God" zond die aan Manoah's vrouw verschijnt terwijl zij alleen in het veld is. V. 13 noemt deze dezelfde "de engel des Heren".
- V. 18, nadat de vrouw van Manoah de engel des Heren zijn naam heeft gevraagd, is het antwoord: "waarom vraagt u mijn naam, ziende dat die heerlijk (פֶּאֱלִי) is. Dit woord, als bijvoeglijk naamwoord gebruikt, wordt alleen i.v.m. God gebruikt, de exacte vorm die hier wordt gebruikt, komt slechts op één andere plaats voor (als bijvoeglijk naamwoord), Ps 139:6, waar de betekenis "onbegrijpelijk" zeker correct is.
- V. 19, Manoah biedt offers aan יהוה aan en Hij verrichtte daar wonderen terwijl ze toekeken.
- Na de ervaring houdt Manoah rekening met het feit dat ze "God hebben gezien" (v. 22) en daarom moeten sterven, maar zijn vrouw redeneert dat hun door de Heer een zoon is beloofd en dat het daarom Zijn wil moet zijn dat ze leven.

Overzicht

1. Degenen die de Engel des Heren ontmoetten, verwezen naar hem vaak als Adonai (יהוה) of als God (אֱלֹהִים).
2. De Engel des Heren belooft te doen wat alleen God kan doen (kinderen geven, verlossen, bewaken, verbond nakomen, etc.)
3. De Engel des Heren aanvaardt aanbidding, zowel in de vorm van offers als in mensen die voor hem buigen.
4. Het werk van God en dat van de Engel des Heren zijn vaak met elkaar verweven zodat ze niet van elkaar te onderscheiden zijn.
5. De aartsvaders hebben zegeningen gedaan zowel in de naam van God als door de Engel des Heren.
6. De Engel des Heren is gemachtigd met het werk van redding en verlossing.
7. De Engel des Heren deelt met God goddelijke eigenschappen, vooral de attributen van alwetendheid, almacht en absolute heiligheid.
8. De Engel des Heren moet worden gehoorzaamd, en hij heeft het recht de zonde te straffen, omdat de naam van God in Hem is.

9. The Angel of the Lord is the very presence (face) of God.

From this we should derive the obvious fact that the Angel of the Lord was a visible manifestation of the invisible God, acting as divine, yet separate from God in personal station. The people who encountered the Angel of the Lord did not, at first, realize him to be any different than any other human, but always became aware of the difference in the end. Many who encountered him feared that they would die, and believed that they had seen God. Often the name of the Angel of the Lord comes to some importance in the narrative, but never is his name revealed. His name is one with יהוה, it is incomprehensible.

It seems to me that the only consistent interpretative option left to us, if we are willing to receive all of the data on the Angel of the Lord, is that in the Angel of the Lord we have pre-incarnate manifestations of the Messiah, whereby, before His coming to earth as a baby, He openly displayed His direct involvement in the outworking of the covenant in which He would, ultimately, the very heart of its fulfillment.

Now this conclusion is obviously based on a reading of the Scriptures as a whole, i.e., both the Tanach and Apostolic Scriptures. But if we were to attempt to understand the Angel of the Lord from the perspective of the Tanach alone, we would have to conclude the following:

1. The Divine Presence (face of Adonai) and the Angel of the Lord are the same. Thus, the very presence of Adonai is brought into the sphere of mankind's existence through the Angel of the Lord.
2. The Angel of the Lord appears as a man in most instances. Therefore, we must conclude that from the perspective of the Tanach, the presence of Adonai is not opposed to the "incarnational principle," that is, that God dwells within the sphere of His people through the agency of a man who is supernatural, divine, yet reckoned as a man.
3. The Angel of the Lord is therefore a foreshadowing of the appearance of Messiah, who brings victory for His people, and who, in a mysterious manner, is the very dwelling of Adonai with His people.
4. The Angel of the Lord as an incarnation of the Divine presence is to be accepted as Adonai Himself, and thus those actions of man (worship, adoration, obedience) are properly directed toward the Angel of the Lord.
5. The Angel of the Lord remains a mystery in the Tanach. He comes and goes; appears and disappears without explanation. Nevertheless,

9. De Engel des Heren is dé aanwezigheid (aangezicht) van God.

Hieruit zouden we het voor de hand liggende feit moeten afleiden dat de Engel des Heren een zichtbare manifestatie van de onzichtbare God was, als goddelijk optredend, maar toch apart van God met een persoonlijke status. De mensen die de Engel des Heren ontmoetten, beseften aanvankelijk geen verschil met een ander mens, maar werden zich altijd op het einde van het verschil bewust. Velen die hem ontmoetten, vreesden dat ze zouden sterven en geloofden dat ze God hadden gezien. Vaak krijgt de naam van de Engel des Heren belangrijkheid in het verhaal, maar nooit wordt zijn naam onthuld. Zijn naam is één met יהוה, dat is onbegrijpelijk.

Het lijkt mij dat de enige consequente interpretatieve optie die nog over is, als we bereid zijn om alle gegevens over de Engel des Heren te aanvaarden, is dat we in de Engel des Heren pre-incarnate manifestaties van de Messias hebben, waardoor Hij openlijk Zijn directe betrokkenheid bij de uitwerking van het verbond toonde, vóór Zijn komst naar de aarde als een baby, waarin Hij uiteindelijk het hart van de vervulling zou zijn.

Nu is deze conclusie uiteraard gebaseerd op een lezing van de Schrift als geheel, d.w.z. zowel de Tenach als de Apostolische geschriften. Maar als we zouden proberen de Engel des Heren te begrijpen vanuit het perspectief van de Tanach alleen, dan zouden we het volgende moeten besluiten:

1. De Goddelijke Aanwezigheid (aangezicht van Adonai) en de Engel des Heren zijn hetzelfde. Zo wordt door de Engel des Heren de aanwezigheid van Adonai in de sfeer van het bestaan van de mensheid gebracht.
2. De Engel des Heren verschijnt in de meeste gevallen als een mens. Daarom moeten we concluderen dat vanuit de Tanach de aanwezigheid van Adonai niet tegengesteld is aan het "incarnatiebeginsel", d.w.z. dat God te midden van Zijn volk woont door de instantie van een mens die bovennatuurlijk, goddelijk is, toch als een mens gerekend wordt.
3. De Engel des Heren is daarom een voorafschaduwing van de aanblik van de Messias, die de overwinning brengt voor Zijn volk, en die op een mysterieuze manier juist de inwoning van Adonai bij Zijn volk is.
4. De Engel des Heren, als een incarnatie van de Goddelijke tegenwoordigheid, moet worden aanvaard als Adonai Zelf, en dus worden die daden van de mens (aanbidding, verering, gehoorzaamheid) op passende wijze tot de Engel des Heren gericht.
5. De Engel des Heren blijft een mysterie in de Tenach. Hij komt en gaat; verschijnt en verdwijnt zonder uitleg. Niettemin blijkt uit de reactie van

the response of the people who encounter the Angel of the Lord naturally consider His presence as the very presence of God. They are not surprised that God would appear in such form. Their only surprise is that they remained alive under such circumstances.

6. Thus, while the Angel of the Lord appears as a man, it is clear that He is more than a man, and is therefore treated, on the one hand, as a special manifestation of God, while on the other hand requests are directed to him in similar fashion as one would speak to another human being.

Discussion Questions and Issues

1. How should we understand the presence of the Angel of the Lord in the Tanach texts just studied? What does the appearance of the Angel of the Lord tell us about the essential character of God? of His purposes toward mankind? of His method of bringing about His purposes?
2. What does the Angel of the Lord teach us about the "incarnational principle"? (By "incarnational principle," I mean the principle that God deals with man by coming to him.)
3. How do we resolve the apparent conflict that God cannot dwell with sinners, yet in the Angel of the Lord, He apparently does?
4. What relationship is there between the Angel of the Lord and the Eternal God of the universe?
5. What explanation can we give for the fact that those to whom the Angel of the Lord appeared were not necessary that surprised that the Divine One would appear to them?
6. What might we learn from the fact that the Angel of the Lord generally shows up as a man? Would we not expect that the Angel of the Lord would show up in some extra-phenomenal form, such as the shining light of the Shekinah, or some other visible phenomenon?
7. How should we understand the appearances (whether in dreams or in other modes) of the Angel of the Lord in the Apostolic Scriptures (Matt. 1:20, 24; 2:13,19; 28:2; Luke 1:11; 2:9; John 5:4; Acts 5:19; 8:26; 12:7, 23)? Why does the Angel of the Lord cease to be mentioned after the book of Acts?

The "Angel of the Lord" in Rabbinic Literature

The idea of the "angel of the Lord" is found in the rabbinic literature, but the Sages make a clear differentiation between the "angel of the Lord" and the actual presence of God in the Shekinah:

Why did God choose a thorn-bush from which to speak to Moses? He replied: Were it a carob

de mensen, die de Engel des Heren tegenkomen, dat zij zijn aanwezigheid spontaan als de aanwezigheid van God beschouwen. Ze zijn niet verbaasd dat God in zo'n vorm verschijnt. Hun enige verrassing is dat ze onder dergelijke omstandigheden nog in leven bleven.

6. Alhoewel de Engel des Heren dus als een mens verschijnt, is het duidelijk dat Hij meer is dan een mens en daarom aan de ene kant wordt behandeld als een speciale manifestatie van God, terwijl aan de andere kant verzoeken aan hem op dezelfde manier worden gericht zoals men met een ander mens zou spreken.

Discussievragen en problemen

1. Hoe moeten we de aanwezigheid van de Engel des Heren begrijpen in de Tanach-teksten die we zonet bestudeerd hebben? Wat zegt de verschijning van de Engel des Heren over Gods wezenlijke karakter? van Zijn doelen voor de mensheid? van Zijn methode om Zijn doelen te bereiken?
2. Wat leert de engel van de Heer ons over het "incarnatiebeginsel"? (Met "incarnatiebeginsel" bedoel ik het principe dat God met de mens omgaat door naar hem toe te komen.)
3. Hoe lossen we het schijnbare conflict op dat God niet bij zondaars kan verblijven, maar de Engel des Heren doet dat blijkbaar?
4. Welke relatie bestaat er tussen de Engel des Heren en de eeuwige God van het universum?
5. Welke verklaring kunnen we geven voor het feit dat degenen aan wie de Engel des Heren verscheen, eigenlijk niet verbaasd waren dat de Godheid aan hen zou verschijnen?
6. Wat kunnen we leren van het feit dat de Engel des Heren over het algemeen als een mens verschijnt? Zouden we niet verwachten dat de Engel des Heren in een extra-phenomenale vorm zou verschijnen, zoals het schijnende licht van de Shekinah, of een ander zichtbaar fenomeen?
7. Hoe moeten we de verschijningen van de Engel des Heren (in dromen of op andere manieren) in de apostolische geschriften begrijpen (Mat. 1:20, 24; 2:13,19; 28:2; Luc. 1:11; 2:9; Joh. 5:4; Hand. 5:19; 8:26; 12:7, 23)? Waarom komt de Engel des Heren na het boek Handelingen niet meer voor?

De "Engel des Heren" in de rabbijnse literatuur

Het idee van de "engel des Heren" wordt in de rabbijnse literatuur gevonden, maar de wijzen maken een duidelijk onderscheid tussen de "engel des Heren" en de werkelijke aanwezigheid van God in de Shekinah:

Waarom koos God een doornstruik om met Mozes te spreken? Hij antwoordde: als het een

tree or a sycamore tree, you would have asked the same question; but to dismiss you without any reply is not right, so I will tell you why. To teach you that no place is devoid of God's presence, not even a thorn-bush. IN A FLAME OF FIRE. At first an angel acted as intermediary and stood in the centre of the fire, and afterwards the Shechinah descended and spoke with him from the midst of the thorn-bush. (Mid. Rabbah *Exodus* 2:5)

Likewise, the Sages reckoned with the fact that the Hebrew word for "angels" (מלאכים) can also mean "messengers." Thus, in one respect, the "angel of the Lord" is no different than a prophet of the Lord:

The prophets are called '*mal'akim*'. This is indicated by what is written, And he sent a messenger (*mal'ak*), and brought us forth out of Egypt, etc. (Num. XX, 16). Was it then an angel of the Lord? Surely it was Moses! Why then does it call him '*mal'ak*'? In fact, from this one learns that the prophets are called '*mal'akim*'. Similarly it says, And the messenger (*mal'ak*) of the Lord came up from Gilgal to Bochim (Judg. II, 1). Was it then an angel? Surely it was Phinehas! Why then does it call him '*mal'ak*'? The truth is, said R. Simon, that the face of Phinchas, when the Holy Spirit rested upon him, flamed like a torch. The Rabbis said: What did the wife of Manoah say to him? - A man of God came unto me, and his countenance was like the countenance of the angel (*mal'ak*) of God (ib. XIII, 6). Evidently she took him to be a prophet, whereas he was not that but an angel. R. Johanan said: There is a decisive passage which shows that the prophets were called '*mal'akini*', namely, Then spoke Haggai, the Lord's messenger (*mal'ak*) in the Lord's message - *mal'akuth* (Hag. I, 13) Thus we are bound to conclude from this decisive passage that the prophets are called '*mal'akim*'. (Mid. Rabbah *Leviticus* 1.1)

Moreover, in the Talmudic literature, the title "angel of the Lord" may be applied to a teacher of the Torah:

But how did R. Meir learn Torah at the mouth of Aher? Behold Rabbah b. Bar Hana said that R. Johanan said: What is the meaning of the verse, For the priest's lips should keep knowledge, and they should seek the Law at his mouth; for he is the messenger of the Lord of hosts? (Mal. 2:7) [This means that] if the teacher is like an angel of the Lord of hosts, they should seek the Law at his mouth, but if not, they should not seek the Law at his mouth! (b. *Chagigah* 15b)

In this way, the idea that the "Angel of the Lord" might have been understood on the basis of an "incarnation" of the Divine presence, is

Johannesbroodboom of een wilde vijgenboom was, zou je dezelfde vraag gesteld hebben; maar u wegsturen zonder enig antwoord is niet goed, dus ik zal u vertellen waarom. Om je te leren dat geen plaats verstoken is van Gods aanwezigheid; zelfs geen doornstruik. IN EEN VUURVLAM. Aanvankelijk trad een engel op als tussenpersoon en stond middenin het vuur, en daarna daalde de Shechina af en sprak met hem vanuit het midden van de doornstruik. (Mid. Rabbah *Exodus* 2:5)

Evenzo rekenden de wijzen met het feit dat het Hebreeuwse woord voor "engelen" (מלאכים) ook "boodschappers" kan betekenen. In één opzicht verschilt de "engel des Heren" dus niet van een profeet van de Heer:

De profeten worden '*mal'akim*' genoemd. Dit wordt aangegeven door wat er staat geschreven: En hij zond een boodschapper (*mal'ak*) en bracht ons uit Egypte enz. (Numeri XX, 16). Was het dan een engel des Heren? Zeker was het Mozes! Waarom wordt hij dan '*mal'ak*' genoemd? In feite leert men hieruit dat de profeten '*mal'akim*' worden genoemd. Op gelijke wijze staat er: En de boodschapper (*mal'ak*) van de Heer kwam op van Gilgal naar Bochim (Richteren II, 1). Betrof het toen een engel? Zeker was het Phinehas! Waarom wordt hij dan '*mal'ak*' genoemd? De waarheid is, zei R. Simon, dat het gezicht van Phinchas, toen de Heilige Geest op hem rustte, vlamde als een fakkel. De rabbijnen zeiden: Wat zei de vrouw van Manoah tegen hem? - Een man van God kwam tot mij en zijn gelaat was als het gelaat van de engel (*mal'ak*) van God (idem XIII, 6). Klaarblijkelijk nam ze hem voor een profeet, terwijl hij slechts een engel was. R. Johanan zei: Er is een beslissende passage die laat zien dat de profeten '*mal'akini*' werden genoemd, namelijk: Toen sprak Haggai, de boodschapper van de Heer (*mal'ak*) in de boodschap van de Heer - *mal'akuth* (Hag. I, 13) We moeten dus uit deze beslissende passage concluderen dat de profeten '*mal'akim*' worden genoemd. (Mid. Rabbah *Leviticus* 1.1)

Bovendien kan in de Talmudische literatuur, de titel "engel des Heren" zijn toegepast op een leraar van de Thora:

Maar hoe leerde R. Meir Thora uit de mond van Aher? Zie Rabba b. Bar Hana zei dat R. Johanan zei: Wat is de betekenis van het vers, Want de lippen van de priester moeten de kennis bewaren, en zij moeten de Wet bij zijn mond zoeken; want hij is de boodschapper van de Heer der heerscharen? (Maleachi 2:7) [Dit betekent dat] als de leraar als een engel van de Heer der heerscharen is, zij de wet bij zijn mond moeten zoeken, maar zo niet, dan moeten zij de wet niet bij zijn mond zoeken! (b. *Chagigah* 15b)

Op deze manier wordt het idee dat de "Engel des Heren" begrepen kan zijn op basis van een "incarnatie" van de goddelijke aanwezigheid,

diminished. In each case, the "Angel of the Lord" as found in the Torah itself is viewed as a messenger from God, but not God Himself. This allowed the rabbinic idea of God as transcendent from the lower sphere of human existence to be maintained, while still having the work of God present within the world of mankind.

This does not negate, however, that the rabbis saw in some instances the "angel of the Lord" as somewhat equivalent with the Shekinah. Of course, for the rabbis, the Shekinah was the glory of God or the manifestation of His presence, but not God Himself. The ancient rabbis, however, do not attempt to give an ontological explanation of the Shekinah.

Later Sages, however, embroiled in the apologetic debates with the Christian Church and the doctrine of the trinity, did speak more directly to these issues. An excerpt from the Saadia Gaon illustrates this:

Others [finally] conjecturing about the implication of the passage: *And the Lord appeared unto him by the terebinths of Mamre* (Gen 18:1), declare that the thing that appeared to Abraham and was designated by this name was a trinity, because Scripture later on explicitly states: *And, lo, three men stood over against him* (Gen 18:2). Let me explain, then, that these are more ignorant than all those that have been mentioned, because they did not wait until they reached the end of the passage. For had they had patience until they heard the verse: *And the men turned from thence, and went toward Sodom; but Abraham stood yet before the Lord* (Gen 18:22), they would have realized that the *men* had departed while the light of God remained stationary with Abraham, who was in its presence. The thought, therefore, that God was identical with these men is completely refuted.

The truth of the matter is that the light of God appeared to Abraham first in order that he might infer there from that his visitors were good and saintly men. That is why Abraham said to them: *My lord, if now I have found favor in thy sight* (Gen 18:3).

What was actually meant was *angels of the Lord* or *messengers of the Lord*, by way of ellipsis, which is of frequent occurrence in the language of the children of Israel, as well as in other languages. Thus, for example, they said: *For the Lord and for Gideon* (Judg. 7:18), when they meant: *The sword for the Lord and for Gideon*. [cf. 7:20]. They also used the expression: *Unto the Gazites saying* (Judg. 16:2), suppressing the phrase: *And it was told*. [cf. Judg 9:47]

Furthermore they said: *And Absalom sent for Ahithophel the Gilonite* (2 Sam 15:12), imaginatively supplying after that statement the words: *And he took Ahithophel*, and [one might

afgezwakt. In elk geval wordt de "Engel des Heren" zoals die in de Thora zelf wordt gevonden, gezien als een boodschapper van God, maar niet God Zelf. Hierdoor kon het rabbijnse idee van God als de lagere sfeer van het menselijk bestaan overstijgend worden gehandhaafd, terwijl het werk van God nog steeds aanwezig was in de wereld van de mensheid.

Dit neemt echter niet weg dat de rabbijnen in sommige gevallen de "engel des Heren" zagen als enigszins gelijkwaardig met de Shekinah. Natuurlijk was voor de rabbijnen de Shekinah de glorie van God of de manifestatie van Zijn aanwezigheid, maar niet God Zelf. De oude rabbijnen proberen echter niet om een verklaring van het wezen van de Shekinah te geven.

Latere wijzen echter, verwickeld in de verdedigende debatten met de christelijke kerk en de doctrine van de drie-eenheid, spraken meer direct over deze kwesties. Een fragment uit de Saadia Gaon illustreert dit:

Anderen [uiteindelijk] gissend over de implicatie van de passage: *En de Heer verscheen aan hem bij de terebinten van Mamre* (Gen 18:1), verklaren dat het ding dat aan Abraham verscheen en met deze naam werd aangeduid een drie-eenheid was, omdat de Schrift later expliciet verklaart: *En zie, er stonden drie mannen tegenover hem* (Genesis 18:2). Laat me daarom uitleggen dat deze meer onwetend zijn dan al degenen die genoemd zijn, omdat ze niet hebben gewacht tot ze het einde van de passage bereikten. Want hadden zij geduld gehad totdat zij het vers hoorden: *En de mannen keerden zich van daar om en gingen naar Sodom; maar Abraham stond nog voor de Heer* (Gn 18:22), ze zouden zich gerealiseerd hebben dat de *mannen* waren vertrokken terwijl het licht van God stil bleef staan bij Abraham, die in zijn tegenwoordigheid was. De gedachte daarom dat God identiek aan deze mannen was, wordt volledig weerlegd. De waarheid van de zaak is dat het licht van God eerst aan Abraham verscheen, zodat hij daaruit kon afleiden dat zijn bezoekers goede en geheiligde mannen waren. Dat is de reden waarom Abraham tot hen zei: *Mijn heer, als ik nu genade heb gevonden in hun ogen* (Genesis 18:3). Wat in werkelijkheid bedoeld werd waren *engelen van de Heer* of *boodschappers van de Heer*, door middel van ellips, wat vaak voorkomt in de taal van de kinderen van Israël, maar ook in andere talen. Zo zeiden ze bijvoorbeeld: *Voor de Heer en voor Gideon* (Richteren 7:18), als ze *het zwaard voor de Heer en voor Gideon* bedoelden. [vgl. 7:20]. Ze gebruikten ook de uitdrukking: *Tot de Gazieten zeggend* (Richteren 16:2), de zin onderdrukkend: *En het werd verteld*. [vgl. Richt. 9:47] Verder zeiden zij: *En Absalom, zond de Giloniet voor Achitofel* (2 Sam 15:12), met na die uitspraak fantasievol de woorden toevoegend: *En hij nam Achitofel*, en [men zou kunnen citeren]

cite] other such [instances]. (From *The Book of the Beliefs and Opinions* [Yale: 1948], p. 108).

Thus, in order to refute the Christian idea that the one who spoke with Abraham was actually the Almighty, the Goan supposes an ellipsis in the text in which the Almighty as a shining light is actually the one with whom Abraham is conversing. This is not to suggest that the rabbis considered God to be entirely transcendent, or that He only makes contact with mankind through angels. That, of course, is not their general teaching. It is to emphasize that the rabbinic view was that the invisible God of Israel manifested His presence in various ways (angel of the Lord, Shekinah, etc.) but that these manifestations were not God Himself, but only the evidence of God's own presence. It is true that in some of the apocryphal and apocalyptic literature God is presented as remote and unapproachable (cf. Henry J. Wicks, *The Doctrine of God in the Jewish Apocryphal and Apocalyptic Literature* [KTAV, 1971]), but this is not the universal perspective. God attends directly to the prayers of His chosen ones, and He even interacts personally with them in ordering their lives and attending to their needs.

This presents yet another tension in rabbinic theology (not that unlike the same tension in Christian theology): the Almighty is, on the one hand, unapproachable. "No one can see My face and live." Yet He dwells among His people and is in the midst of their worship. While the ancient Sages saw some resolution of this tension by the appearance of the Angel of the Lord or the shining glory of the Shekinah, rabbinic theology, existing in the ever-growing power and influence of the Christian Church, could not allow its understanding of God's presence (His nearness) to accommodate the Christian view of incarnation. As such, the transcendence of God continued to grow in the rabbinic theology. Ultimately, kabbalism made the Eternal One (*ein sof*) so remote as to be unknowable. All that one may know are the emanations of the Divine One (the so-called *seferot*), since for the Divine One to directly reveal Himself would be a diminution of His glory, itself an impossibility.

andere dergelijke [instanties]. (Uit *The Book of the Beliefs and Opinions* [Yale: 1948], blz. 108).

Dus, om het christelijke idee te weerleggen dat degene die met Abraham sprak in werkelijkheid de Almachtige was, veronderstelt de Goan een ellips (suggestie) in de tekst waarin de Almachtige als een schijnend licht eigenlijk degene is met wie Abraham in gesprek is. Dit wil niet zeggen dat de rabbijnen God als volledig transcendent beschouwden, of dat Hij alleen contact maakt met de mensheid d.m.v. engelen. Dat is natuurlijk niet hun algemene leer. Het gaat om de rabbijnse mening te benadrukken dat de onzichtbare God van Israël zijn aanwezigheid op verschillende manieren manifesteerde (engel des Heren, Shekinah, etc.) maar dat deze manifestaties niet God zelf waren, maar alleen het bewijs van Gods eigen aanwezigheid. Het is waar dat God in sommige apocriefe en apocalyptische literatuur voorgesteld wordt als varaf en ongenaakbaar (zie Henry J. Wicks, *De leer van God in de joodse apocriefe en apocalyptische literatuur* [KTAV, 1971]), maar dit is niet het algemene standpunt. God is rechtstreeks betrokken bij de gebeden van Zijn uitverkorenen, en Hij communiceert zelfs persoonlijk met hen in het inrichten van hun leven en het voorzien in hun behoeften.

Dit geeft nog een ander spanningsveld in de rabbijnse theologie (niet zo verschillend van het spanningsveld in de christelijke theologie): is de Almachtige aan de ene kant ongenaakbaar. "Niemand kan Mijn aangezicht zien en leven." Toch woont Hij onder Zijn volk en bevindt Hij zich temidden van hun aanbidding. Terwijl de oude wijzen een oplossing zagen voor dit spanningsveld door de verschijning van de Engel des Heren of de stralende glorie van de Shekinah, kon de rabbijnse theologie, die bestaat in de steeds groter wordende macht en invloed van de christelijke kerk, haar begrip van Gods aanwezigheid (Zijn nabijheid) om de christelijke kijk op incarnatie tegemoet te treden. Als zodanig bleef de transcendentie van God groeien in de rabbijnse theologie. Uiteindelijk heeft het kabbalisme de Eeuwige (*ein sof*) zo veraf gemaakt dat hij onkenbaar is. Alles wat men mag weten zijn de uitingen van het Goddelijke (de zogenaamde *seferot*), omdat als de Goddelijke Zichzelf rechtstreeks zou openbaren het een vermindering van Zijn glorie zou zijn, wat een onmogelijkheid is.